

XII

Osmanlı Toplumunda Ermeniler

Prof. Dr. Jülide Akyüz ORAT

Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Kars

GİRİŞ

Yaklaşık on asırlık bir geçmişe sahip Türk-Ermeni ilişkileri sadece “Ermeni meselesi” şeklinde genel kabul görmektedir. Halbuki bu ilişkileri sadece bu minval üzerinden değerlendirmek konuya sığ bakmayı gerektirir. Bu sığıktan kurtulmak için Osmanlı dünyasında birlikte yaşamayı ön plana almak, askerî ve siyasî yaklaşımları bir kenara bırakarak toplumun bir bütün olduğu gerçeğinden hareketle özelde Ermenileri de bu bütünün bir parçası olarak değerlendirmek daha bilimsel bir yaklaşımdır. Bu açıdan farklılıkları ayrılık unsuru değil, zenginlik ve kültür olarak görmek, toplumun yaşayan bir ögesi, unsuru şeklinde telakki etmek, Ermenilerin de her açıdan o toplumda yaşayan birer parça olduğunu yaşama dair örnekler vererek ifade etmek bu uzun geçmişi anlamayı daha muktedir kılacaktır.

Ermeniler Osmanlı toplumunun önemli bir gayrimüslim topluluğuydu. Osmanlı Devleti’nin zımni statüsünde ele aldığı gayrimüslimler genellikle şehirlerde yaşamaktaydı. Uygulamada zımni statüsünde gayrimüslimler kendi cemaatlerinin hukuk kurallarıyla yaşamakta idiler. Eğer kendi istekleri ile Osmanlı mahkemesine başvurlarsa İslam hukuku o zaman tatbik edilmekteydi. Bugün olduğu gibi geçmişte de insan toplulukları hukuk kurallarıyla çevrilidir, yaşam dediğimiz olguyu belirleyen de aslında “hukuk” kurallarıdır. Toplumun bütün kesimleri bütün olarak değerlendirildiğinde bir arada “ortak” bir yaşam, tek tek

ele alındığında ise “özel” yaşam sürmektedirler. Bu çalışmada hem ortak hayatta hem de özel hayatta şer’iye sicillerine kaydedilmiş, Ermenileri muhatap alan ve “ikinci-üçüncü şahısların” karışmadığı, kimsenin bu anlamda müdahil olmadığı yaşamlardan örnekler sayesinde Ermenilerin şehir hayatındaki rolleri üzerinde durulacaktır.

DİNİ VECİBELER

Müslümanlar için cami ve mescitler hem dinî hem de toplumsal yaşam alanı olarak nasıl önem arz ediyorsa gayrimüslimler için de kiliseleri benzer işleve sahiptir. Kilise sadece ayin mekânı değildir, bir dinsel semboldür, birliklilik duygusunun aşılandığı ve paylaşılan bir mekândır. Kilise ile ilgili şer’iye sicillerine yansıyan kayıtlarda Ermenilerin dinsel ibadetleri açısından Osmanlı toplumunda rahat bir hayat sürdürdükleri anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti yönetimi altındaki gayrimüslim toplulukların dinî yaşantılarına müdahale etmemiş, gerektiğinde bunları koruma altına almıştır. 9 Şevval 1163/11 Eylül 1750’de İstanbul’dan taşraya gönderilen bir belge İstanbul dışında yaşayan Ermenileri ilgilendirmektedir. Belge taşradaki kiliselerin murahassalıkları ile ilgilidir. Bu tarihlerde Ankara Ermeni murahhasası Kivrok rahibin uhdesindedir. Devlet hazinesinde Piskopos mukataası defterlerinin muhafaza edildiği ve yaşanan problemlerde bu defterlere müracaat edildiği belgenin satır aralarından anlaşılmaktadır.

“Ankara’da vaki Ermeniyân murahhasalığının İstanbul ve Ermeni patriği iltizâmına dâhil, 6.000 akçe mirî peşkeş ile Kivrok rahibin üzerinde olduğunun hazine-i âmirede mahfûz Piskopos Mukataası defterlerinde kaydı bulunduğu”.¹ Ancak, Kivrok’un Ankara’nın Ermeni tebaasıyla anlaşamaması (hüsn-i halinin olmaması) üzerine murahhasalık İstefan isimli başka bir rahibe verilmesi gündeme gelmiştir. Murahhasalık alanına giren konular arasında evlenme, boşanma, münaza’a olan konularda kilisede yemin ettirilme, ölen karabaş ve marebet (keşiş avrat)lerin metrûkatlarının patrik tarafından mirî için zabt edilmesi gibi ermeni taifesini ilgilendirir konular bulunmaktadır. Aslında bu hadise tamamen Ermeni cemaatinin bir iç sıkıntısıdır. Devlet, bu olayda taraf olmuş, cemaatin isteği üzerine İstefan rahibin murahhasalığını onaylamış, yani bir bakıma cemaati memnun etmiştir. Bunun yanı sıra bu tür olaylara

her hangi bir ehl-i örf taifesinin karışmaması konusunda görevlilere sıkı sıkıya tembih edilmiştir.

Osmanlı toplumu iç içe geçmiş bir görüntü sergilemektedir. İslam dünyasında camilerin, ibadet yerlerinin vakıf şeklinde değerlendirilmesi kiliseler için de geçerli olmuştur. Örneğin; Ankara'nın Kurd mahallesinde Kırklar Kenisesinin mütevellisi ile Kirkor adlı zımmi arasında kilisenin kullanım hakkına dair bir anlaşmazlık yaşanmıştır. 7 C.evvel 1114/29 Eylül 1702'de kilise mütevellisi Acı Kartel, kilisenin 70-80 seneden beri fakirlere vakfettiği ve kilise mütevellileri tarafından vakfiyyet şeklinde tasarruf ettikleri üç fevkani sayegâh, üç örtme, bir bâb fevkani oda, bir kenif ve hayattan ibaret menzilin Kirkor tarafından işgal edildiğini söyler. Kirkor, söz konusu yerleri işgal etmekle kalmamış, hatta eski kenifi yıkarak yeni bir kenif yapmıştır. Tabii bu haksız kullanım ve yeni inşaat kilise mütevellisini çok rahatsız etmiştir. Davalı Kirkor kendisine yöneltilen suçlama karşısında mülkün babasının olduğunu 30 sene önce de kiliseye vakf ettiğini doğrulamış, ancak kiliseye vakfın meşrû' olmadığı yolunda beyanda bulunmuştur. Kirkor'un iddiası çok ciddi bir iddiadır ve meşruiyet sorunu taşımaktadır. Burada kiliseye gelir getirecek akarın kaybı çok önemlidir. Sonuçta davalının şahit gösterdiği papazlar Kirkor'un söylediklerini doğrulayınca dava Kirkor lehinde sonuçlanmıştır. Ermeni cemaati kendi içinde yaşadığı problemi Osmanlı mahkemesine taşıyarak çözüm mercii addetmiştir.

“.....tahrîr-i da'vâ edüb ...kenise mâlinden olub 70-80 seneden fazladır kilisenin fukarâsına vakf olan ve sinîn-i mezkûreden beri kilise mütevellilerinin vakfiyyet üzere zabt ettikleri üç fevkâni sayegâh, altında üç örtme, bir bâb fevkani oda, bir tahtani oda, bir kenif ve hayatı müştemil menzil Kirkor tarafından işgal edildiğini, eski kenifi yıkarak yeni bir kenif ihdas ettiğini söyler. Kirkor cevabında; mülkün babasının olduğunu, 30 sene önce kiliseye vakf ettiğini, ancak kiliseye vakf meşrû' olmadığından”²

Ermeniler ayinlerini rahatlıkla yapmışlardır, kiliselerinin tamiri için gerekli desteği almışlardır. Bu konuda Amasya kadısı İbrahim Divana mektup göndermiştir. Amasya'da yaşayan Ermeni taifesinden Çukur Kilisa olarak bilinen kilise rahiplerinden Kirkor, Mavredes, Hecader Papaslar ve sairleri mahkemeye gelerek “feth-i hakaniden berü yerlerinden terk olunub ma'bed-i kadimleri olan kilisa-yı mezbûrun sakfi derûnunda olan odalar ve sair mevâzi' harab ve türâb olmağın ve âyin-i batılları bir vechle mümkün olmayub bi'l-iktizâ müceddeden tamire

muhtâc olmağla” diyerek kilisenin tamiri için izin talep etmişlerdir. Ermeni taifesinin dile getirdiği bu ahval “...civârında olan sıkât-ı sahihatü'l-kelimât” olanlar tarafından da tasdik edilmiştir. Kadının bildirdiği bu durum İstanbul'a aynen aktarılmış, gelen cevapta durum iddia edildiği gibi ise kilisenin tamarine karşı gelinmemesi emredilmiştir³.

Daha sonra bu konunun tekrar gündeme geldiğini sonraki sicil kayıtlarından takip etmek mümkündür. Mezkûr kilisede tamir için bir keşif heyeti oluşturulmuş, Amasya mimarbaşısı Es-seyyid Mustafa Çelebi başkanlığındaki keşif heyeti kilise için gerekli tamirleri belirlemiştirler⁴.

Gayrimüslim nüfusla ilgili merak edilen konulardan birisi de ihtidâ olayıdır. İslâm Dini'ni tercih eden bir gayrimüslim ihtidâ etmiş oluyordu. Bu konuda sicillere yansıyan bazı kayıtlar vardır. Bunların içerisinde Kayserili rahip Ohan⁵, Bostan mahallesinde Marim adlı kadın,⁶ Afi mahallesi mütemekkinlerinden Kefevrek isimli Ermeni⁷yi sayabiliriz. İslâmiyeti seçen gayrimüslimler belgelerin diliyle İslâmiyetle müşerref olmaktadırlar. Bu ihtidâ vak'alarının bazen takip edildiği, şikâyet konu olduğu vâki'dir. Böyle bir olayda dava şart olmamasına rağmen Helvayî mahallesinden Es-seyyid Ali Çelebi, aslen Konyalı olup Zağferan Han'ında misafir olarak mütemekkin İstefan'ın kendi karyesinde İslâm ile müşerref olduğunu karye halkından güvenilir kimselerin kendisine haber verdiğini, ancak İstefan'ın nasarani, yani Hristiyan gibi davrandığını söyleyerek su-i hâlinin soruşturulmasını talep etmiştir.⁸ Duruma şahitlik eden Sele karyesi halkından bazılarının bu durumu doğrulamaması üzerine davanın düşmesine karar verilmiştir.

23 Zilkade 1163/24 Ekim 1750'de Ermeni Papas Tavitoğlu Kirkor mahkemeye gelerek kendisi hakkında bir soruşturma (su-i hâl) talep etmiştir. Kirkor eskiden beri Ermeni papazı olduğunu, âyinlerini Ermenilerin adetleri üzerine icra ettiğini ancak Ermeni taifesinden bazı kişilerin bu konuda kendisine iftira attıklarını ifade etmiştir. Hatta Kirkor papas ikâmet ettiği evden dahi ihrac edilmek istenmektedir. Ankara Valisi Halid Paşa'ya durumunu ihbâr eden Papas Kirkor'un su-i hâlinin soruşturulması için Paşa Ankara mahkemesine irsâl buyurmuştur. Yapılan soruşturmada Ermeni taifesinden başka kişilerin Papasın iyi hâline tanıklık etmeleri hasta ve alil olan Papasın menzilinde oturmasına hükm edilmiştir.

“...kadîmü'l-eyyâmından beri Ermeni Papaslarından olduğunu söyleyen Kirkor papas âyinlerini âtuleleri üzere icrâ ettiğini, Ermeni hurûc ve efrenc âyinine sülûk etmediğini, ancak Ermeni taifesinden bazılarının

kendisine iftirâ attığını, hatta Kirkor oturduğu evden ihrâc edilmek istendiğini meclis-i şer' da"⁹

KAMUSAL ALANDA MAHKEMEDE ERMENİLER

Osmanlı Devleti'nde Müslim ve gayrimüslim tebaa beraber yaşama konusunda kendilerine sunulan sınırlar çerçevesinde, uyumlu bir yaşam sürdürmüşlerdir. Mesela; XVIII. yüzyıl Ankara şer'îye sicillerinde Müslim- gayrimüslim anlaşmazlığı gayrimüslimlerin kendi aralarındaki anlaşmazlıklardan daha azdır.¹⁰ Sadece Ermeniler değil diğer gayrimüslim unsurlar da uzun süre Müslimler ile bir arada uyumlu bir yaşam görüntüsü sergilemektedirler. XVIII. yüzyılda Kıbrıs şer'îye sicilleri esas alınarak yapılan bir çalışmada günlük yaşamın hemen her alanında Müslimler ile gayrimüslimler arasında bir uyum ve ortaklık olduğu ifade edilmektedir. Yine söz konusu çalışmada sayıca az da olsalar Ermenilerin de Müslimler ile benzer şekilde uyumlu bir yaşantı sürdürdüklerine değinilmiştir.¹¹ XVIII. yüzyıl Rumeli'sinde yapılan evlilik problemleri ile ilgili bir çalışma ise gayrimüslimlerin Müslümanlarınkine benzer problemlerle karşılaştıklarını ifade etmektedir. Evlilik öncesi erkeğin kadına ödemesi gereken mehr, talak gibi Müslüman topluma ait değerlere gayrimüslimler de müracaat etmişlerdir.¹² XVII. yüzyıl Kayseri şer'îye sicillerine dayanılarak yapılan başka bir çalışmada hem zimmlilerin hem de kadınların mahkemeye rahatlıkla gelebildikleri ve gerek kendi anlaşmazlıkları, gerek bir Müslim ile olan anlaşmazlıklar da dâhil her türden mahkeme müracaatlarına rastlandığı ve taraflar arasında uyum içerisinde bir ortak yaşamdan bahsedilmektedir.¹³

Gayrimüslim ahalinin kendi aralarında sorunlar yaşadıkları da anlaşılmaktadır. Bu tür durumlarda Osmanlı Devleti'nin tarafsız kaldığı ve ahaliyi sakinleştirmeye çalıştığı görülmektedir. Evasıt Safer 1142/1729'da Tokat Voyvodasına gönderilen fermân bu niteliktedir.

Anadolu'da yaşayan Rum ve Ermeni taifesini ilgilendiren fermân iki taife arasında ihtilâl çıktığını, anlaşmazlık yaşandığını, iki milleti birbirine düşürmek için uğraşıldığını belirtmektedir. Bu durum Tokat'ta yaşayan Müslümanlara sorulduğunda Ermeni taifesinin kendi hallerinde olduğunu, Paskalya hususunda Rum taifesi ile aralarında bir sorun olmadığını söylemişlerdir. Durum Rum milletine sorulduğunda ise Ermenilerin hüsn-i hallerini ve şükran üzere olduklarını haber vermişlerdir. Merkez iki taife arasında anlaşmazlık çıkarmak isteyenler

olduğunu, bu konuya gerekli özenin gösterilmesini hem Tokat yöneticilerinden hem de diğer vilâyet yöneticilerinden istemiştir.¹⁴

Ermeniler şehir hayatında aktif görev alarak şehir hayatına katılmışlardır. Bu aldıkları görevler devlet için oldukça önem arz etmektedir. Örneğin; ulaşım-haberleşme-taşımacılık gibi faal rol oynayan mekkaricilik Amasya Gazgancı mahallesinden Abraham oğlu Anastas adlı Ermeni'ye 5 Zilhicce 1142/ 21 Haziran 1730 senesinde iltizâm kılınmıştır.¹⁵ Anastas bu tarihlerde Revan tarafına yapılacak sefer için menzül güzergâhında yer alan Amasya'dan ordunun ikmâli için talep edilen zahire, hayvan, yiyecek gibi emtialar ile zehayir nakli için gerekli katır ve beygire karşılık 1360 kuruşa mekkariciliği iltizâm etmiştir.¹⁶ Anastas'ın sefer esnasında bu işi üstlenmesi etnik kimliği göz önüne alınmaksızın hem şehir halkının hem de devletin bir Osmanlı vatandaşı nazarıyla Anastas'ı nitelendirdiğini ortaya koymaktadır.

Gayrimüslim kadınlar dava konusu olarak daha çok miras anlaşmazlıklarını mahkemeye taşımışlardır. Bu durumun en büyük nedeni kendi cemaatlerinin verâset yasalarında kendilerine verilen paylardaki adaletsizliktir. İslam verâset hukuku kadınlara Yahudi, hatta XVIII. yüzyıl İngiliz hukukunda tanınmayan verâset hakları tanıyordu. Yahudi kız çocukları mirastan Müslüman kız çocuklarına oranla daha az pay alıyorlardı.¹⁷ Miras meselesiyle ilgili olarak 1748'de Ankara mahkemesine yansıyan bir kaydı aktaralım. Ankara Beytü'l-mâl emini Mustafa Ağa mahkemede Tiflis mahallesinde yaşayan Hurisimi adlı kadını dava etmiştir. Mustafa Ağa'nın iddiasına göre; Hurisimi'nin anne-baba bir erkek kardeşi diyar-ı ahere gitmiş ve orada Müslümanlığı kabul ederek Abdullah ismini almıştır. Mustafa Ağa, Abdullah'ın din değiştirerek vefat ettiğini, mirasının din ihtilafı sebebiyle Hurisimi'ye kalmayacağını söyleyerek mirasa konu olan mülkün beytü'l-mâle ait olduğunu iddia etmektedir. Hurisimi ise kardeşinin sadece başka bir diyara gittiğini, ancak kardeşinin Müslümanlığı ve ölümü hakkında bir bilgisi bulunmadığını ifade etmiştir. Sonuçta Mustafa Ağa'dan iddiasını kanıtlaması istendiğinde ispat edemeyince Hurisimi "İncil" üzerine yemin ettirilerek Mustafa Ağa muarazadan men edilmiştir.¹⁸ Bu tür ispat edilemeyen durumlarda Müslümanlara da benzer şekilde yemin ettirilmekte ve kutsal sayılan bu yeminin inanırlılığı bir nevi ispat kabul edilmektedir.

XVIII. yüzyıl sonlarında Ankara mahkemesine evlilik anlaşmazlığı ile ilgili gelen gayri müslimlerin durumuna bir göz atalım. Kastamonu Bedir Gazi mahallesinden Ankara'da yaşayan Kaliçeci Kılıbuz

mahkemede Hacı Ashab mahallesinden akli baliğa olan Varvara'yı kendisiyle evlenmek istemediği için dava etmiştir. Hikâye şöyledir: Kılıbuz iki sene önce Varvara'yı babası ve annesinin bilgisi dâhilinde kendisine "zevce" nâmzed etmiştir. Kılıbuz iki sene sonra kadınla evlenmek istediğinde bu talebi geri çevrilmiştir ve mahkemeye gelen Kılıbuz bu durumun araştırılarak şer' gereğinin yapılmasını talep etmektedir. Kılıbuz'un kendi hukuk kuralları yerine Osmanlı mahkemesine gelmesi mahkemeye olan güveni, geçerliliği ve kabulü ifade eden bir tutumdur. Varvara cevabında; söz konusu tarihte Kılıbuz'a namzedliğinin gerçek olduğunu, fakat baliğa olarak nikahdan imtina ettiğini bizzat kendisi ifade etmiştir. Mahkeme Kılıbuz'un iddiasında taraflar arasında cinsî münasebet olmadığını, namzed olmakla beraber tezvîc konusunda zorlamanın gerekmediğine karar vererek Varvara'yı istemediği bir evlilikten kurtarmıştır.¹⁹

Ankara Debbağın mahallesinden Marta adlı Emeni bir kadın Satılmış adlı şahsa dava açmıştır. İddiâsına göre Marta'nın kocası kendisinden izinsiz olarak on yedi ırgatlık bağını takas yoluyla Satılmış'a mübadele etmiştir. Marta kocasının yaptığı bu mübadeleyi kabul etmediğinden mahkemeye gelerek kocasının yaptığı işlemi geçersiz kılmaya çalışmaktadır. Olayın Marta'nın ifade ettiği gibi olmadığı, Marta'nın mübadeleden haberdar olduğu şahitler tarafından ispatlanmış, Marta davasından men edilerek mübadelenin sahihliğine karar verilmiştir.²⁰ Marta mülkünün bir müslime mübadele edilmesini de, kocasının kendisinden habersiz hareket etmesini de hazmedememiş olabilir. Ama gayrimüslim bir kadının haksız olduğu bir konuda Osmanlı mahkemesine gelmesi son derece cesurâne bir harekettir.

Farklı dinden ve etnik kökenden olmak her türden etkileşimi engellen bir mani değildir. İslam hukukunun kadınlara tanıdığı mehir hakkı Ermeni kadınlar tarafından da bir hak olarak kabul görmüştür. Örneğin; Keyyalin mahallesinde ikâmet eden Zinan ölmüş karısı Nazlı, oğlu ve kızı mirasta hak sahibi olmuşlardır. Nazlı'nın şimdiki eşi ve vekili Serkis, çocukların vasîsi Masrob huzurunda; Zinan'ın terekesinden Nazlı'ya kalan hisseyi, mehir-i müeccel olarak verdiği bir çift altın cebe, bir altın zülüflük, bir altın boyun zinciri- ki toplam 26 kuruş etmektedir- eşyaları aldığını, her hangi bir hak ve taleplerinin olmadığını beyân yoluyla sicile kaydettirmiştir.²¹ Burada konu Zinan'ın mehir-i müeccel olarak Nazlı'ya verilen eşyaların alındığı ve artık bir dava olmayacağıdır. Ermeni kadınlarının İslam hukukunun kadınlara tanıdığı böyle bir haktan haberdar olması ve bu hakkı kullanması yüz yıllar boyunca bir arada yaşayan

Müslim, gayrimüslim topluluğun yaşayış, gelenek-görenek bakımından benzeşmelerinin etkisi olarak yorumlanmalıdır.

TEREKELER VE ERMENİLER

Ölen bir şahsın geride bıraktığı mal-mülkü terekeler toplum yaşantısı için önemli bir göstergedir. Kadın-erkek müslim-gayrimüslim fark etmeksizin vefat edenin mirası varisler arasında paylaşılmakta, terekeler ölenin cinsiyeti, maddî durumu, kullandığı eşyalar, gibi çeşitli alanlarda veriler içermektedir. Ermeni kadınlarla ilgili yaptığımız bir araştırma aynı mekanda, aynı şehirde hatta aynı mahallede yaşayan ve bütünün bir parçasını oluşturan Ermeni kadınların farklılığından ziyade ortak özelliklerine dikkat çekmektedir.²² Yapılan çalışmada şer'îye sicillerinde kırsal kesimden olan Müslüman –kadın-erkek- terekelerine rastlanmakla birlikte kırsal kesimden her hangi bir Ermeni kadın terekesine rastlanmamıştır. Bu durum incelenen sicillerdeki verilerden, Ermenilerin daha çok şehirde yaşamalarından, ulaşım olanaklarının olumsuzluğu, mahkeme ücretleri gibi çeşitli nedenlerden kaynaklanmış olabilir.

Gayrimüslim Ermenilerin miras taksimi için şer'î mahkemeye başvurmaları geleneksel toplum yapısı içerisinde makul bir yaklaşım olarak görülmekle birlikte gelir düzeyi ve manevî bakımdan üst sınıf Ermeniler ve seçkinler kendi cemaatlerinin ve kiliselerinin uygulamalarına titizlikle itaat etmişlerdir.²³ Behlül mahallesinden Marim ile kalede sâkin Sare bu konuda istisnalardır. Marim'in babası Papas, eşi Ace unvânını taşımaktadır.²⁴ Sare'nin ise yine kocası ticaret ile uğraşan gayrimüslimler için kullanılan ace unvanını haizdir.²⁵

16 Ermeni kadının terekesi değerlendirildiğinde Müslim kadınlara kıyasla bazı farklılıklar göze çarpar. Ermeni kadınlara ait terekelerde sadece bir kadına ait iki menzilden bahsedilir. Bu kadın 2531 kuruşla en zengin terekeye sahiptir. Kadının maddî durumu buna müsaittir. Menzillerin oda sayısı ve üst /fevkani) katta mı yoksa alt (tahtani) katta mı olduğu, kiler, mutfak gibi müştemilât özellikleri hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.²⁶ Menziller ev hayatının devam ettiği bir mekân olması dışında aynı zamanda taşınmaz gayr-ı menküllerdir. Eşlerinden boşanmak durumunda kalan, maddî sıkıntıda bulunan kadınlar kendilerini garanti altına almak için bu türden bir mal varlığı edinme yoluna gitmişlerdir. Özellikle Müslim kadınlar için geçerli olan bu durum İslâm Hukukunun kadınlara eşlerinden ayrı miras ve gelir elde etme

hakki tanınmasından kaynaklanır. Müslüman terekeleri ile karşılaştırıldığında Ermeni kadınların miras bıraktıkları arasında İncil, başka bir kutsal kitap ya da haç türünde dinî bir eşyaya rastlanılmamıştır. Büyük çoğunluğu Müslüman olan bir toplumda bu türden dinî bir eşyanın kayıt altına alınmasına gerek görülmemiş olabilir. Toplumun genelinden farklı bir dine mensup olmanın yarattığı psikolojiyle Ermenilerin kendilerini bu şekilde ifşâ etmek istememeleri normal karşılanmalıdır.

Osmanlı İmparatorluğu tebaası muhtelif din ve kültüre tabi olsa da yaşam düzeyi ve kültürü açısından birbirine çok benzemektedir. Evlerin yapısı, kullanım şekli, mimarî özellikleri aynıdır. Evlerde kullanılan ev eşyaları da benzer özellikler taşır. Ancak, Ermeni kadın terekelerinde evlerde kullanılan eşyalara ait bilgiler sınırlıdır. Ev içlerinde, dekorasyonda gündelik hayatta kullanılan eşya kalemlerinde Müslüman kadınlarınkine oranla büyük bir sınırlılık söz konusudur. Ermeni kadınların terekelerinde Müslümanlarınkine oranla sadece iki terekede değersiz birkaç kilim, palasdan bahsedilmiştir.²⁷ Değersiz oluşu hem biçilen fiyattan hem de köhne (kullanılmış, def') oluşundan anlaşılmalıdır. Minder, çarşaf, şilte, döşek, yastık, münakkaş yüz yastığı gibi eşyalara bir terekede rastlanmıştır. Diğer terekelerde hemen hiç yoktur. Mutfak için ocak perdesi, tüllü perde gibi eşyaların varlığından da söz edilemez. Mutfak araç-gereçleri arasında ıbrık, tas, tencere, sahan, sini, havan, tâbe, leğen, bardak, fincan, cam tas, bıçak ve kırmızı-kara biber öğütmek için kullanıldığı anlaşılan bir biber değirmeni²⁸ bulunmaktadır. Terekelerin birinde sagır sim bir bıçak yer alır. Bıçağın simli oluşu günlük işler için kullanılmadığını gösterir, daha çok süslü ve değerli bir eşyadır. Yine Müslim terekelerle kıyaslandığında sayı olarak da bir azlık göze çarpar. Müslim terekelerinde ise mutfak malzemelerinin sayısında ve çeşidinde bir fazlalık dikkat çeker. Bakrac, maşraba, hoşab kâsesi, sofrası, sepet, sacayağı, işlemelerinden dolayı az bulunan İznik kâsesi, kepçe, özel kullanım için baklava ve kadayıf tepsisi, kuzu lengeri, pekmez tavası bunlara örnek verilebilir. Değerli ev eşyaları arasında yer alan porselen, billur ve gümüş eşyalar gelir düzeyinin yüksekliğinin bir göstergesidir.²⁹ 16 Ermeni kadın arasında bahsedilen Behlül mahallesinden Marim'in 300 kuruşluk terekesinde her hangi değerli bir ev eşyası yer almazken, kocasının 2882 kuruşluk terekesi içinde bir billur bardak kayıtlıdır.³⁰ Terekelerde hamamda kullanıldığı belirtilen hamam leğenleri yer alır. Bir terekede tüllü bir peşkir (havlu) kaydı vardır.³¹ Ama bunun yanında hamam için peştemâl, kese, hamam boğçası, gömleği gibi diğer eşyalara

rastlanmaz. 16 tereke içinde yer alan dikkat çekici bir eşya da aynadır. Sabûni mahallesinde 409,5 kuruşluk bir tereke bir, kalede yaşamış 274 kuruşluk bir terekede iki aded aynaya rastlanmıştır.³² Ayna kadınların vazgeçilmez aksesuarlarından. Gelir düzeyinin belirlenmesinde bir gösterge kabul edilen aynalar, özellikle XVIII. yüzyılda hanedan üyeleri ve devlet adamlarının eşlerine, kızlarına ait çeyizlerde sıkça rastlanan bir eşyadır.³³

Ermeni kadınlarına ait 16 terekede en dikkat çekici eşyalar giyim-kuşam ve ziynet eşyalarıdır. Bu açıdan terekelerde büyük bir zenginlik söz konusudur. 16 terekenin en değerli eşyaları altın-inci-gümüş gibi ziynet takılarıdır. Bu ziynet eşyaları hem zenginlik hem de zerâfet işaretidir. Mücevher zenginliğine rastlanan Bursa sicillerindeki tereke kayıtlarının sahipleri bu işle uğraşan ya da maddî durumu iyi olan kişiler olarak nitelendirilir.³⁴ Maddî bakımdan en düşük terekede bile altın tılsımın kayıtlı olması dikkat çekicidir. Altın ziynet eşyası olarak; cebe, bogasi, saçbağı, toka, bukağı, endişe, bilezik, boyunluk altın, yüzük, gonca, hatim, gamze gibi takılar göze çarpar. Kulağa takılan küpeler genellikle kiras olarak nitelendirilmiştir. Bir başka küpe çeşidi de Mardin iççiliğinde telkâri denilen çeşittir. Değerli bir mücevher olan inciden yapılan incili altın zülüflük, inci ile süslü altın ıstakan, inci gerdanlık, inci küpe, inci iğne terekelerde yer alan diğer takılardır. Bunların dışında inci, zer-mahub, İstanbul zincirlisi altın, fındık altını, bademli altın, bütün (tam) İstanbul ve Mısır altını, altın parçası gibi büyük ihtimalle yatırım amaçlı kullanılan mücevherler bulunmaktadır. Altın, inci, sim gibi cevherler aynı zamanda eritilerek yeniden takı imalâtı ya da giysi süslemek gibi farklı amaçlar için de kullanılmaktadır. Kuyumculuk sanatında mahâretli olan Ermenilerin bu özelliği terekelerine de yansımış görünmektedir. Müslim terekelerle kıyaslandığında Ermeni kadınların değerli mücevherâta daha meraklı oldukları açıktır. Bunda dinen Müslümanların fazla altın ve mücevher takmalarının pek tasvip edilen bir durum olmadığını da belirtelim. Terekelerde dikkat çekici bir başka yoğunluk giyim-kuşamda görülür. İnci, sim gibi unsurlarla zenginlik ve gösteriş katılmış giysiler dikkati çeker. Sim yaldızlı kuşaklar, sim kemer, incili ön kuşak, sim ön kuşak, sim tulu kuşak, sim taşlı evke kuşak, kırmızı simli kuşak, beyaz kemerli incili kuşak. Bu giysilerin hepsi bel bölgesine sarılır. Özellikleri renkleri ya da kullanılan malzemedir. Bunlar da giysilerin değerini arttırmaktadır. Ermeni kadınlarına ait terekelerde en çok rastlanan giysilerden biri de kürktür. Osmanlılarda kürk soğuk

kış günlerinde çok kullanılmasının yanında bir asâlet ifade ederdi ve XVIII. yüzyıl Türk toplumunda oldukça revaçta bir giysi idi.³⁵ Ermeni kadınların kürkü soğuktan korunmak için kullandıklarını düşünsek de bu kullanımın daha çok zevk amaçlı olduğu anlaşılmaktadır. Ermeni bir kadının terekesinde sadece on aded kürk vardır.³⁶ Mai atlas, sandal, Bandırma kaplı sincap kürk, çuka kaplı kuzu kürk, Bandırma kaplı kakum taklit kürk, sincap kürk, çiçekli sincap kürk, hıtayı kaplı kedi kürk hemen her terekede yer alır. Terekelerin ziynet eşyaları dışında en değerli kalemlerini bu kürkler oluştururlar. Venedik, Şam, Halep, Manisa gibi değişik bölgelerde üretilen giysiler XVIII. yüzyılda Ermeni kadınlarının üstlerini, sandıklarını, çeyizlerini süslemiştir. Müslüman kadınların dışarı çıkarken kullandıkları ehrâm ya da ferâce gibi giysilerden ise söz edemeyiz.

Ermeniler giyim bakımından Müslim kadınlardan farklı olmayıp, hemen hemen benzer giysileri kullanmışlardır. Yüzyıllar boyu Müslüman bir toplumla birlikte yaşamış Ermenilerin Müslümanlardan pek farklı bir yaşantıları olmamıştır; her iki toplumun o günün koşullarında benzer hayat sürmeleri çok normaldir çünkü. Ancak yine de bazı farklılıklar söz konusudur. İki tereke haricinde orta halli Ermeni kadınlara ait terekelerde daha çok kişisel eşyalar yer almıştır. Terekelerde yer alan eşyalar yaşanan mekândan çok kadınlara ait özel eşyalardır. Her terekede özellikle ziynet eşyalarının yer alması ve bu eşyalardaki zenginlik bu düşüncüyü daha da kuvvetlendirir. Altın ve diğer değerli mücevherler tarihin her döneminde hem göz kamaştırmıştır hem de zenginlik sayılmıştır, ama Ermeni kadınların Müslüman kadınlara göre daha göz alıcı bir tarzları olduğuna da şüphe yok.

MAHALLEDE YAŞAM

Mahalle halkının birbirlerinin davranışlarından sorumlu olduklarını yukarıda ifade etmiştik. Müteselsilen birbirine kefil olan mahalleli suçluların yakalanması, ölüm-hırsızlık-yaralama gibi mahallenin tümünü ilgilendiren durumlarda mahkemeye müracaat ederek suçlunun ya da durumun keşfinin yapılmasını talep etmek hakkına sahiptiler. Bu haktan sadece Müslümanlar değil, gayrimüslimler de istifade etmişlerdir. Örneğin; Çadircı Kilisesi cemaatinden Serkis'in ölümünün soruşturulmasını Ermeni cemaatinin diğer üyeleri talep etmiştir. Yapılan incelemede hâlikin ayın-i bâtıla ve ifcâr-ı fâsidesi üzere ibâdet eder iken yüzü

üzerine düşüb öldüğü anlaşılmış ve mahkeme görevlileri tarafından olay tahrir edilmiştir.³⁷ Sara hastası olan karısının ölüm keşfini isteyen Süfer zımminin evinde yapılan keşifte Altun'un kendi sun'uyla öldüğü sonucuna varılmıştır.³⁸ Başka bir ölüm keşfini isteyen Hecaver Papas adlı zımmidir. İki ay önce hastalanıp ölen torununun ölüm keşfini talep etmektedir; çünkü Papas ölümün Tanrı'nın isteği doğrultusunda olduğunu, ancak kızını boşayan damadının buna inanmayarak mesmûmen öldüğü şeklinde şayialar çıkardığını belirtmektedir.

“medine-i Ankara'da Kurd mahallesi mütemekkinlerinden baisu haze's-sefer Hecaver Papas veled Ohannes nâm zımmi meclis-i şer'de takrir-i kelâm edüb sulbiyye kızım Ahsaberet nam nasraniyyenin zevc-i mutallıkı Karabet nâm zımminin firaşından hasıla ve kızım mesfûreden mütevellide hala bi-hakkı'l-hızâne hücr ve terbiyesinde olan Eskuher nâm sagîre tarih-i rakimden 2 ay mukaddem hasta ve alil olub bi-emri'l-llahi taala tarih-i rakimden bir gün mukaddem sagîre-i mesfûre hâlîke oldukda ve sagîre-i mesfûrenin babası mesfûr Karabet kızım sagîre-i hâlîke-i mesfûreye sem yedirüb mesmûm (zehirlenmiş) olduğu halde hâlîke olmuşdur deyu nizâ' tasaddi etmekle cânib-i şer'den üzerine varılıb keşf ve tahrir ve suret-i sicilli yedime i'tâ olunmak matlubumdur dedikde kâbel-i şer'den Mevlana El-hac Hafız İbrahim Efendi ibn El-hac Halil Efendi ba's olunub ol dahi halen liva-yı Ankara mutasarrıfı emirü'l-ümerai'l-kiram sa'adetlü şerafetlü Halid Paşa hazretlerinin taraf-ı alilerinden husus-ı mezkura mübaşir ta'yin olunan Hasan Ağa ibn Mehmed ve zeyl-i vesikada muharrerü'l-esami müslimîn ile mahalle-i mezburede vaki mesfûr Hecaver Papasın mütemekkin olduğu menzile varub sagire-i hâlîke-i mesfure Eskuhe'nin cesedine ilkâ-i nazar etdiklerinde eser-i...ve darb ve cerh ve semmden bir alâmet olmadığı re'yü'l-ayn ve ba'de'l-müşâhede vâki-i hal Mevlana-yı mezbur mahallinde ketb ve tahrir ...”³⁹

Dibek mahallesi mütevellîsi Arton kendi halinde olmayan, her gece sarhoş gezerek sürekli küfür eden Arton'un aynı zamanda menziline eşkiyâlar aldığını da söyleyerek mahalleden ihrâc edilmesini sağlamıştır.⁴⁰ Karısına kötü davranan, her gece döverek eziyet eden Karabet'in davranışlarından emn ve rahatları meslûb olan mahalle halkı Karabet'in başka mahallede ikâmet etmesi talebinde haklı bulunmuşlardır.

“Medine-i Ankara'da Kebkebûr-ı Zımmimahallesi mütemekkinlerinden ba'isu's-sefer Vartanoğlu Begos ve Tabanı büyükoğlu Agob ve Evdekioğlu Kefurak ve Tütüncü Acı Kirkor ve Kesdâneoğlu Karabet

ve Vartan ve Hecader ve Anakonoğlu Andon ve Acı İlyaoğlu Banayurd nâm zimmiler ve sâyirleri meclis-i şer'-i şerif-i garrâda mahalle-i mezbûre mütemekkinlerinden Kasiroğlu Karabet nâm zımmî mahzarında her biri takrîr-i kelâm ve ta'bir-i ani'l-merâm edüb mersûm Karabet da'imâ kendü hâlinde olmayub zevcesi Varvaraya nâm nasrâniyyeyi beher yevm darb-ı şedid ile darb edüb seni boğazlarım deyu günâ-gün tekdîr ve eziyet etmekle mersûme nush ve pend eylediğimizde bi'l-muvâcehe bizlere dahi şetm edüb bu vechle yed ve lisânından bir dürlü emn ve rahâtımız bi'l-küllîye meslûb olmağın ahâli-i mahalle-i mezbûrenin emn ve rahâtlarıçün mesfûru mahallemizden ihrâc ve âher mahallede mütemekkin olmasına savb-ı şer'den tenbih ve yedimize hüccet-i şer'iyeye i'tâ olunmak matlûbumuzdur dediklerinde"⁴¹

Kebkebûr-ı Zımmi mahallesinde yaşanan anlaşmazlık iki Ermeni, Hecader ile Serkis arasındadır. Hecader, müstakilen kendisinin bina eylediği duvarı izinsiz ve rızası olmaksızın yıkıp yerine bir su musluğu koyan ve kenif ihdâs eden Serkis'ten şikayetçi olmuş, durumun keşf edilmesini, zararının tespitini istemiştir. Serkis davacının söylediklerini inkâr etmiş, mahkeme katibi ve hassa mimarlarından El-Hac Abdullah yaptığı keşifte su musluğu ve kenifin yıkılmasını tenbih etmiştir.⁴²

Vakıf mütevellileri ile ilgili bir başka anlaşmazlık İğneci mahallesi avâriz vakfı mütevellisi Ali Çelebi ile Hurisimi adlı kadın arasında yaşanmıştır. Ali Çelebi ile Hurisimi arasında yaşanan hadise kadının oğlundan kaynaklanmıştır. Hurisimi 1,5 sene önce mahalledeki evini küçük oğluna 50 kuruşa satmış, oğlu da 1 sene önce 30 kuruşa Ali Çelebi'ye satmıştır. Hurisimi bunu kabul etmeyerek, satışı inkâr etmiş, şahitler mütevelliyi doğrulayınca Hurisimi davadan men' olunmuştur.⁴³ Hurisimi'nin bu satışa karşı çıkmasında evini Müslüman bir şahsın almasının etkili olduğunu düşünmek gerekmektedir.

Osmanlı mahallelerinin ortak yükümlülüklerinden biri de "vergi"dir. Devletin talep ettiği vergilerin zamanında ödenmesi için her mahallede bir "avarız akçası vakfı" oluşturulmuş, vakfın mütevellileri devlet tarafından berâtle tayin edilmişlerdir. Ankara'daki gayrimüslim mahalle halkı bu konuda kendi aralarında birleşerek bir temsilci seçmişler, toplum yaşantısına ortak olmuşlardır. 13 Şevval 1114/2 Mart 1703'de Ankara'nın Kale, Keyyalin, Dibek, Hendek, Kurd, Mihriyar, Makremeci, Valtarin, İmam Yusuf, Kebkebûr-ı Zımmi, Çakırlar, Kebkebûr-ı Müslim, Yakub Naal, Eşenhor, Behlül, Hacı Mansur, Debbaglar, Hacı Doğan, Balaban, Boyacı Ali, Tiflis, Hallac Mahmud, Hatuni, Yenice,

Belkıs, Afi mahalleleri mütevellileri Dibek mahallesinde Yani adlı zımmının cenderesinde toplanmışlardır.

“.....aramızda var olan tekâlif-i divâniyye ve tekâlif-i şakka ve sair birbirimiz arasında zuhûr eden saliyâne ve medîne-i münevvereye gelen hükkâm ve vali taraflarına beher sene ne miktar akçe harc ve sarf olunursa mezbûrunun yedleriyle harc olunub ve mezbûrunun harc ve sarfları her birimizin makbulu olup mezbûrunun ma'rifetiyle tevzi' olunmak üzere tarafımızdan mezbûrunu her birimiz vekil ve nasb ta'yin eyledik.....”⁴⁴ dedikten sonra, durumu kadı defterine tescil ettirmişlerdir.

24 Receb 1114/14 Kasım 1702 tarihli kayıt Behlül mahallesinde Tankıroğulları deneni Bederos, Abraham, Kirkor adlı Ermeni kardeşlerin Hendek mahallesi ahalisi tarafından şikâyetlerini havidir. Hendek mahallesinden bazı kişiler üç kardeşi tekâlif-i divâniye ve örfiye nedeniyle dava etmişlerdir. Söz konusu iddia “.....mu'âyene ve müşâhede olunan bir bâb fevkani oda, bir tahtani oda Hendek mahallesinin hâne-i avârzına bağlı emlakden olmağla mahalleye nâzile olan tekâlif-i divâniyeden kardeşler üzerine düşen saliyâneyi talep etmeleri” hakkındadır. Davalı kardeşler ise odalar Behlül mahallesi avârzına bağlı olduğundan avarızlarını Behlül mahallesiyle birlikte ödediklerini ve Hendek mahallelilerin dediklerini inkâr etmişlerdir. Davacılar iddialarını, davalılar da haklılıklarını ispatlayamamıştır. Son çare olarak davalı kardeşlere odaların Hendek mahallesine bağlı olduğuna dair yemin ettirilmiştir. Yeminin geçerliliği ve inanılabilirliği bu davada etkilidir.⁴⁵

Yine toplumun sosyal yaşantısını hareketlendiren olaylardan biri yemeklerin pişirildiği, komşuların davet edildiği, insanların eğlenmek amacıyla bir araya geldikleri düğünlerdir. Düğünlerde yüklü miktarda para harcanması, masraf yapılması günümüz için de geçerlidir. Düğün masrafları ile ilgili bir vak'a babalarının ölümünden sonra kalan mirası bu şekilde harcayan iki kardeş arasında yaşanmıştır. Kendi düğünü için kalan mirası harcayan Evakim'e kardeşi Ohannes dava açmıştır. Miras kalan paradan te'ehhül eden Evakim'in düğün masrafı olarak 250 kuruş harcamış, Ohannes bu paranın çokluğu nedeniyle rahatsız olarak dava açmıştır.⁴⁶ Düğün törenlerinde yemeklerin tutulan aşçılar tarafından pişirildiği anlaşılmaktadır. Oğlunu evlendiren ve zıfat gecesi aşçıya ta'am tabh ettiren Camkosoglu Ohannes'in düğün töreninde Kirkor isimli Ermeni ölmüştür. Kirkor sarhoş olarak aşçıya hizmet etmekte iken kazan üzerine düşerek yaşamını yitirmiştir.

“Medine-i Ankara’da Sedd mahallesi mütemekkinlerinden bâ’isu haze’s-sefer Ceknaveroğlu Göker nâm zımmî meclis-i şer’-i şerîf-i enverde takrîr-i kelâm edüb mahalle-i mezbûre mütemekkinlerinden Camkosoğlu Ohânes nâm zımmî sulbi oğlunu te’ehhül etdirdüb zifâf gecesi açıcıya ta’âm tabh etdirdüb Dibek mahallesi mütemekkinlerinden Kirkor veled Devlet nâm zımmî dahi sâlifü’z-zıkr açıcıya hıdmet eder iken mesfûr Kirkor sekrân olduğu hâlde kazgan üzerine düşüb kazgan derûnunda olan sıcak su dökülüb mesfûr Kirkor’un sağ koluna ve sağ uyluğuna ve ayağına isâbet etdiğinden nâşi muhterik olub tarih-i rakîm gecesi nisfû’l-leylde müte’essiren ihlâk olmağla cânib-i şer’den keşf ve tahrîr ve sûret-i sicilli yedine i’tâ olunmak matlûbumdur dedikde”⁴⁷

Şehirde yaşayan gayrimüslimler de bir araya gelmekte, birlik ve beraberliklerini sergilemekteydiler. Kayıtlarımızda bu paylaşımlardan biri panayırılar sayesinde. Gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadığı Ankara’da panayır olmaması düşünülemez. Ancak sicillerde sadece bir panayır ismine rastlanılmıştır. Bu panayır ismi her ne kadar üzücü bir olay için zikredilmişse de bize ipucu vermektedir. Bu panayırılardan birinde Keyyalin mahallesinden Esbilođlu İsvadi helâk olmuştur.⁴⁸ Yine kale mütemekkini iken ölen Terzibaşı İstefan’ın Yeni Han’da icâresinde olan han odasında 7 top panayır çukası olduğu terekkesinden anlaşılacaktır.⁴⁹ İsvadi’nin neden öldüğünü bilmemekle beraber han odasındaki çukalar bir panayırın varlığına işaret etmektedir.

Yukarıdaki örneklerde her ne kadar bir uyum ve asayişten bahsedilmişse de bazı olumsuzluklar da yaşanmıştır. Bu olumsuzluklar genellikle “yönetici” kesimden kaynaklanmıştır. Yerel bir mahalde yaşanan bu sıkıntılar İstanbul’a bildirilmiş, bu konuda kesin emirler gönderilerek yapılan haksızlıkların def edilmesi bildirilmiştir.

“...Medine-i Ankara’da kefere taifesinden bazıları, Ankara kollukcusu Bayram beşe’nin mahzarında; kendüleri oğullarını te’ehhül ederken kollukcuya cüz’i bir nesne hasıl kayd olunmamışken mezbûr Bayram beşe kollukcu namıyla bi-gayr-ı hakkın tu’ma bazımızdan 5 kuruş, bazımızdan 10 kuruş ve dahi ziyade akçe alub...”⁵⁰

10 Safer 1115/25 Haziran 1703 tarihli belge durumu bu şekilde izah etmektedir. Kefere taifesi derken bütün gayrimüslimleri kasteden genel bir ifade kullanılmıştır. Bu grubun içine Ermeniler de dahildir. Düğün yapmak, evladını evlendirmek en doğal hakları olup, bu merasim esnasında kollukcunun her hangi bir para almaması gerektiği halde Bayram beşe haksız yere dilediği miktar ücret almıştır. Söz konusu

durum İstanbul'a bildirilmiş taraflara bunun engellenmesi konusunda ferman gönderilmiştir. Yaşanan bu gelişme üzerine mahkemeye gelen grup Bayram beşeye fermanla yazılanların bildirilmesini ve bu tür davranışlarda bulunmaması için tenbih olunmasını istemektedirler.

20 Safer 1115/5 Temmuz 1703'de aynı şahısla ilgili bir başka şikâyet kaydı gündeme gelmiştir. Bayram beşe bu defa da gayrimüslimlere ait menzillerden (ev) ve dükkanlardan ikişer akçe almaktadır. Bunun yanında yortu tabir edilen günlerde kilise kapılarına bilâ-ferman yani izinsiz şekilde kendi adamlarını koyup kilisede toplanan cemaatten zorla para almakta, gayrimüslimlerle ilgili davalarda zulm ve gadr yapmaktadır.

“...kayd olunmamışken şehirde her bir menzil ve dükkandan ikişer akçe ve ayin-i bâtlemez üzere yortu ta'bir eylediğimiz eyyâmda keniselerimize cem' olduğumuzda her bir kenise kapularına kendü tarafından bilâ-fermân adam ta'yin edüb bi gayr-ı hakkın zulmen bir akçe aldırdığından başka içimizden biri şer'an müttehim olub ceza-i şer'iyye aldığından Bayram beşe mücerred ben kollukcuyum deyu ol kimesneyi ahz ve kabz edüb her birimize ziyade gadr ve zulm olmağla...”⁵¹

Görüldüğü üzere Bayram beşe sürekli şikâyet edilen bir konumdadır. Bayram, beşe unvânından da anlaşılacağı üzere askerî taifeye mensup bir şahıstır, bu kadar cesurâne davranması konumundan kaynaklanmış olacağı gibi yerel otorite boşluğundan da kaynaklanıyor olabilir. Ancak, devlet otoritesinin bu duruma müsamaha göstermediği, zulm ve gadrı dikkate aldığı da dikkatlerden kaçmamalıdır.

“Medine-i Ankara'da sâkin zımmi taifesi dergâh-ı mu'allama arz-u hal edüb; bunların içlerinden biri kızın ere verüb yahud te'ehhül eyleyüb düğünleri oldukda Medine-i mezburede yeniçeri serdârı ve kollukcu olanlar hilâf-ı şer'-i şerif bi-gayr-ı hakkın beşer ve onar gurusların alub ta'addi etmeleriyle bundan akdem men' birle emr-i şerifim verilmişken men' ve def' olmayub yine ber-vech-i meşrûh ta'addi ve tecâvüz üzere oldukların bildürüb men' ve def' olunmak babında...”⁵²

Çarşı, Pazar ve Ticarete Ermeniler

Gayrimüslim nüfusun en önemli faaliyetlerinden biri ticarî faaliyetlerdir. Ülke içinde seyahat eden, emtia taşıyan, yabancı ülkeler ve yabancı tüccarlarla irtibatla bulunan grubun gayrimüslimler, bunlar içinde de Ermeniler olduğu bilinmektedir.

Ermenilerin faaliyet gösterdiği alanlardan biri “sarraf”lıktır. Sarraflar özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren devlete borç para veren zengin kişiler olarak dikkat çekmektedir. Bunun yanında özellikle şehirde yönetici konumda olan görevlilere bir nevi destek çıkmışlardır. Örneğin; İstanbul’da Kazgancılar kurbunda Leblebici Handa mütemekkin sarraf taifesinden Latifoğulları denen Artın ve li-ebeveyn er karındaşı şeriki Agob zımmi Amasya şehir hayatı için önem addeden kişilerdir. Şöyle ki iki kardeş Amasya ahalisinden olan ve mültezimlik yapan vefat eden Fazlızade Es-seyyid Mehmed Said Efendi ve kardeşi Mustafa Efendi’ye 63650 kuruş borç vermişler, bu paranın 35850 kuruşunu almışlardır. Mehmed Said Efendi vefat ettiği için geri kalan alacaklarını mirasçılardan talep etmişlerse de araya giren muhslihûn sayesinde sulh akdetmişlerdir.⁵³ Bu sulh miktarı 22000 kuruş üzerinedir ve bu konuda bir hüccet kayıtlıdır.⁵⁴ Bu rakamlar oldukça yüksek miktarlardır, vergi toplamakla görevli kardeşlerde bu miktarda bir birikimin olmaması, devreye Ermeni sarrafların girmesi toplumda sirküle eden paranın kimde olduğu konusunda fikir vermektedir.

Osmanlı Devleti Ermenilerin ticarî faaliyetlerinde yönetici konuma gelmelerine olanak tanımıştır. Şehirlerde ticaret ve esnafılık yapan gayrimüslimleri destekleyen bir tutum sergilemişlerdir. Bunun örneğini Amasya şehri için görmekteyiz. Amasya’da balmumu döken esnâf taifesinin kethüdası Ace Edanes adlı Ermenidir. Edanes görevini bugüne kadar sorunsuz yerine getirmiş, ancak bazı kişilerin kendisinden rahatsızlık duymaları sorun teşkil etmiştir.

“.....sadakat ve istikamet üzere hizmet ederken, esnaf üyeleri kendisinden rızâ ve şükran üzere iken” esnaf üyelerinin kendisinden razı olmaları devlet için yeterli bir kanıt olsa gerek ki bu konuda divana başvuran Edanes’e merkez destek çıkmıştır.⁵⁵ Edanes’in bu konuda devlet merkezinden yardım istemesi ve devletin kendisine arka çıkması bir yerde taraflar arasındaki güvenin göstergesidir.

Beypazarı naibi Mevlana Ahmed arzıyla divana gönderilen bir kayıt tüccar taifesinden Kayserili Kirkor hakkındadır. Tüccâr taifesinden Kayserili Kirkor ile oğlu ve kardeşleri Beypazarı yakınlarından akan Aladağ nehrinde yeniden bir köprü ve Sarular karyesinde harap olan hanı inşa etmek istemişlerdir. Bu inşaatlar karşılığında cizye, tekâlif-i örfiyye ve şakkadan, beylerbeyi ve sancakbeyinin salgunundan muâf ve müsellemler olmak istemektedirler. Naibin arzı İstanbul tarafından olumlu karşılanmıştır.

“.....Medine-i mezbûre kurbunda câri Aladağ suyu demekle ma'ruf nehr-i azimle müceddeden cısr ve Sarular nâm karyede vâki' mürûr-ı eyyâm ile harab olan hânı tüccâr taifesinden Kayseriyeli Kirkor nâm zımmi ve oğlu ve karındaşları cizyesi ale'l-hesab alınmaktan ve sa'ir tekâlif-i örfiye ve şakkadan mu'âf olmak üzere binâ etmeğe mukaddema emr-i şerif ile taahhüd ve beylerbeyi ve sancakbeyi salgunundan mu'âf ve müsellemler olmak üzere eline berât-ı şerifim verilmiştir.....”⁵⁶ Her ne kadar bu duyarlılığın altında başka nedenler varsa da günümüzde bile büyük şirketlerin bir takım vergi bağışıklığı kazanmak için bu tür yapılar inşa ettikleri malumumuzdur.

Ermeniler ile Müslümanlar arasında ticarî faaliyetlerde çeşitli ortaklıklar yapıldığı belgelere yansımıştır. Bahsedeceğimiz örnekte Mustafa Ağa adlı bir Müslüman ile Manik adlı Ermeni karşı karşıya gelmişlerdir. Şöyle ki Mustafa Ağa İstanbul'da Vezir Han adlı ticarî bir merkezi kiralamıştır (müstacir) Mustafa Ağa iddiasına göre yirmi beş sene önce İzmir'de Manik adlı ortağı için kayıkçı Sefer'den 395 kuruş borç almıştır. Mustafa Ağa bu borç işinde Manik'e kefil-i bi'l-mâl olmuştur. Ancak, Manik'in Frengistan'a gitmesi üzerine Sefer kefil olan Mustafa Ağa'dan parasını almış, Mustafa Ağa da kendi kaybı için Manik'e dava açmıştır. Mustafa Ağa davası için Kabril adlı Ermeni'yi vekil tayin etmiştir. Mahkemeye intikal eden bu olayda Manik söz konusu parayı almadığını belirtir. Kabril iddiasını ispat edemeyince yemin etmesi istenir, ancak yemin de edemez. Manik ise parayı almadığına dair yemin ettiğinden mahkeme Kabril'i davadan men' eder.⁵⁷ Bu anlaşmazlıkta davacı aslında Mustafa Ağa ise de mahkemede Manik ile Kabril karşı karşıya gelmişlerdir. Kabril ile Mustafa Ağa arasında başka bir ortaklık olduğu açık olmamakla birlikte Kabril'in bir Müslüman için dava peşinde koşması, üstelik ona vekâlet etmesi toplumdaki huzuru aşıkâr eden bir örnektir.

Bir başka örnekte ise Aydın ve Manas adlı iki ortak İmam Yusuf mahallesinden Ali Ağa'yı dava etmişlerdir. Davacılar Ankaravî sofçu Aydın olarak bilinen şahıs İzmir'de İki Kapulu Han'da ticarî faaliyetlerde bulunmaktadır. Aydın söz konusu dava için ortağı Manas'ı vekil tayin etmiştir. Dava Ali Ağa zimmetinde kalan otuz dokuz kuruşluk sof bahası hakkındadır. Manas vekaleten bu meblağı talep ettiğini, ancak Ali Ağa'nın vermekten imtina ettiğini söyler mahkemede. Ali Ağa bu iddiaya karşılık zimmetinde on beş kuruş olduğunu söyler. Karşılıklı bu iddialarda mahkeme Manas'ın yemin edememesi, Ali Ağa'nın ise yemin

etmesi üzerine Manas'ın on beş kuruşu almasına, fazla para talep ettiği için de mu'arazadan men' olmasına hükm eder.⁵⁸

Kazancılar Çarşısı'nda (Kazgancılar Sûk) yaşanan anlaşmazlık Kevred ile Mehmed arasında geçmiştir. Kevred kap-kacak-tencere vb edavâtlarda kullanılan demir ticâreti ile uğraşmaktadır. Hadise Kevred zımminin Mehmed'den bir sene önce her kantarı 23'er kuruşa olmak üzere üç kantar demir satın alması ile başlamıştır. Mehmed ise karşılığında bu kantarların her biri 5'er kuruşa olmak üzere üç Haleb alacası ve bundan başka nakit 3 kuruş vermiştir. İlerleyen aşamalarda Mehmed, Kevred'in verdiği 3 Halep alacasının fiyatını fazla verdiğini söyleyerek dava etmiş, değerini almıştır. Kevred aldığı demirden kalan 9 kuruşu talep etmiştir. Ancak, haksız olan Kevred'in söyledikleri kabul görmemiş, Mehmed'e bu konuda sual dahi sorulamayacağı ve ayrıca demirin Mehmed'de olmadığı anlaşılacak davadan men olunmuştur.

“..... ma'âda üç nakd esedi guruşa teslîm etmiş, Mehmed üç Halep alacasını ziyâde bahâ ile vermişsin diye da'va ve ma'rifet-i şer'le semenini aldıktan sonra ben dahi zıkr olunan demiri dokuz guruş noksan bahâ ile bey' ve noksan dokuz guruşu talep ettiğimde teslimden imtinâ eder, dedikde Mehmed'e su'âl dahi tevcih olunmayub, Kevred mu'arazâdan men' birle....”⁵⁹

17 C.ahire 1114/8 Kasım 1702'de Keyyalin mahallesinden Zakerya ile Kirkoz'un davası mahkemede görülmüştür. Zakerya, Kirkoz'a dokuz ay önce Kirkoz'un kardeşi ve ticarî ortağı Bederos'a İstanbul'da satmak üzere otuz dört kuruş kıymetli biri ceviz diğeri tavşan kanı iki bütün sof vermiş, Bederos da almıştır. Ancak, Kirkoz kardeşinden sofları alarak Edirne'ye nakl etmiştir. Sofları Edirne'de satan Kirkoz bu satıştan Zakerya'ya sadece on dört kuruş 1 zolota vermiştir Satışın geri kalan bedeli Kirkoz'da kalmıştır ki dava da bununla ilgilidir. Kirkoz'un yaşanan durumu inkâr etmesi üzerine Ermeniler mahkemede Zakirya'nın haklılığını ispat etmişlerdir.⁶⁰

Şehrin toplumsal yapısında sanatsal faaliyetleri icra eden esnaf ve sanatkârlar toplumsal statü ve refah bakımından orta sınıfını teşkil etmektedirler. Bu konuda bir fikir vermesi açısından kale mütemekkinlerinden terzibaşı İstefan adlı Ermeni zımminin verasetini değerlendirdik. İstefan'ın mirasçıları eşi, üç oğlu ve bir kızıdır. Kalede 1500 kuruş kıymetli bir evi, Kapuyazısı mevkiinde 300 kuruş kıymetli bir bağı, bir dükkanı, Yeni han'da kirada bir odası bulunan İstefan'ın toplam terekesi 6331 kuruştur.⁶¹ Bu XVIII. yüzyıl Ankarası için orta sınıf bir hallilik

ifade etmektedir. Terekesindeki eşyalardan ve tereke tutarından şahsın maddî durumunun yerinde olduğu anlaşılmaktadır. İmam Yusuf mahallesinden bezirci Evsedel'in zevcesi, kızı ve üç oğlu yasal mirasçılardır. 1000 kuruş kıymetli mahalledeki evi, Dikmen'de 200 kuruş kıymetli bir bağı taşınmaz mal varlıklarıdır. 2000 kuruş zimmette alacağı bulunan şahsın terekesi 4622 kuruştur. Bunun 317 kuruşu çeşitli masraflar için terekeden harcanmıştır. Bu masraf kalemleri arasında; kefin işlemleri 150,5, resm-i kısmet 115, hüddâmiyye 23, kâtibiyeye ve kalemiyye 8,5, çukadâriyye 7, kaydiyye 1,5, muhızır başiyye 5, ihzariyye 1,5 ve diğer masraflar 5 kuruş tutmuştur.⁶² Ermeniler de miras kalan terekeleri sicil defterine tescil ettirerek ileride yaşanabilecek sıkıntıları önlemeye çalışmış, Müslim ahaliyi örnek almıştır.

SONUÇ

Şer'îye sicillerine yansıyan kayıtlar toplumdaki hareketliliği ifade eden önemli bir belge grubudur. Bu belgelerden hareketle Ermenilerin toplumsal yaşamlarına dair izler bir bütünün parçası olduklarına işaret etmektedir. Ermeniler, dinsel ayinlerini rahatlıkla yaptılar, kiliselerini tamir ettirdiler, kendi istekleri ile ihtidâ ettiler. Hem kendi aralarında hem de diğer gayrimüslim ahali ile aralarında çıkan problemlerde Osmanlı mahkemesine geldiler. Davalarını ispatladılar, ispatlayamadıklarında kendi "İncil"leri üzerine yemin ettiler. Bu yemin Osmanlı mahkemesince kabul gördü. Ölümleri sicile kaydedildi, geride bıraktıkları eşleri, çocukları, mirasları kayıtlara geçti, yaşadıklarının en canlı kanıtıdır bunlar. Tüm bu satır aralarındaki bilgiler Ermenilerin toplumda özellikle ticaret ve sanatsal faaliyetlerde aktif rol oynadıklarını, dolayısıyla kamusal hayatın önemli unsurları olduğunu ifade etmektedir.